

Adam Adrian Ostanek

Wojskowa Akademia Techniczna

„Trzeba walczyć ze złem”, czyli o publikacji dotyczącej dziejów konspiracji na Ziemi Łańcuckiej w latach II wojny światowej

Atak Niemiec, a następnie Związku Sowieckiego na Polskę, które zapoczątkowały II wojnę światową, doprowadziły do upadku państwa polskiego. Odzyskana raptem dwie dekady wcześniej niepodległość, ponownie została utracona. Nie utracił jej jednak w sensie duchowym niemal w całości naród polski, czego wyrazem był fakt, iż jeszcze podczas trwania ostatnich bojów regularnych oddziałów Wojska Polskiego z armiami dwóch najeźdźców w październiku 1939 roku, zawiązywano oddolnie i w sposób nieskoordynowany pierwsze ogniwa konspiracji.

Rzeczpospolita Polska może się poszczycić najbardziej rozwiniętymi i najdłużej działającymi podczas ostatniej wojny światowej strukturami „państwa podziemnego” – zarówno w pionie cywilnym, jak i wojskowym. Losy tych struktur, w obliczu zniewolenia, jakie przyniosła Armia Czerwona na swoich sztandarach w 1944 i 1945 roku, były jednak bardzo często dramatyczne i tragiczne.

W okresie PRL, szczególnie w pierwszej dekadzie po zakończeniu wojny, obowiązywała odgórnie przyjęta narracja odnośnie do działań konspiracyjnych Polaków podczas trwania wojny. Ubarwiając, eksponowano aktywność będących w zdecydowanej mniejszości partyzanckich ruchów komunistycznych. Milczano zupełnie o kon-

spiracji antysowieckiej na Kresach Wschodnich. O działaczach Armii Krajowej i jej poprzedniczek w początkowym okresie pisano jedynie źle, w późniejszym, co najwyżej neutralnie. Niemal półwieczne panowanie cenzury w Polsce spowodowało, że karty polskiej historii – szczególnie w ujęciu regionalnym – usłane są w zakresie analizy działalności ruchów konspiracyjnych białymi plamami.

Od 1989 roku coraz większa liczba historyków podejmuje działania mające na celu zapełnienie wspomnianych luk w polskiej historiografii. W ujęciu ogólnym (czy też ogólnopolskim), istnieje w tej materii szereg publikacji. Część regionów (okręgów i podokręgów Armii Krajowej) doczekała się opisów swoich dziejów wojennych. Tematyką konspiracji w okresie II wojny światowej zajmowali się m.in. Krzysztof Komorowski¹, Piotr Matusak², Grzegorz Mazur³,

¹ Np. Krzysztof Komorowski, *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939–1945*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2000; idem, *Bitwa o Warszawę '44. Militarne aspekty Powstania Warszawskiego*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2004; idem, *Warszawa walczy 1939–1945. Leksykon*, Bellona, Warszawa 2015. Pod jego redakcją wydano także szereg publikacji, np. *Powstanie warszawskie 1944*, wybrał i oprac. K. Komorowski, Wydawnictwo „Czasopisma Wojskowe”, Warszawa 1994; *Armia Krajowa. Dramatyczny epilog*, red. K. Komorowski, Bellona, Warszawa 1994; *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, red. K. Komorowski, Wojskowy Instytut Historyczny, Warszawa 1996; *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, red. K. Komorowski, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 1999; *Operacja „Burza” i Powstanie Warszawskie 1944*, red. K. Komorowski, W. Barański, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2008; *Boje polskie 1939–1945. Przewodnik encyklopedyczny*, red. K. Komorowski, Bellona, Warszawa 2009.

² Np. Piotr Matusak, *Ruch oporu w Polsce 1939–1945*, KAW, Katowice 1988; Piotr Matusak, Edward Pawłowski, Tadeusz Rawski, *II wojna światowa 1939–1945*, cz. 1, *Niemieckie zwycięstwo*, Bellona, Warszawa 2005; P. Matusak, *Przemysł w powstaniu warszawskim*, Fundacja „Warszawa walczy 1939–1945”, Warszawa 2012; idem, *Służby ZWZ-AK i plany odtworzenia wojska*, Bellona, Warszawa 2014; idem, *Rodzaje sił zbrojnych Polski Podziemnej*, Bellona, Warszawa 2014; idem, *Armia Krajowa. Piony wywiadu i dywersji*, Bellona, Warszawa 2014; idem, *Powstania antyniemieckie i akcja „Burza”*, Bellona, Warszawa 2014; idem, *Budowa wojska podziemnego. Organizacja, szkolenie, łączność*, Bellona, Warszawa 2014; idem, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej 1939–1945*, LSW, Warszawa 2002.

³ Np. Grzegorz Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939–1945*, PAX, Warszawa 1987; Grzegorz Mazur, Jerzy Węgierski, *Konspiracja lwowska 1939–1945. Słownik biograficzny*, Unia, Kraków 1997; G. Mazur, *Wywiad ZWZ a plan „Barbarossa”*, Wydawnictwo UJ, Kraków 1994; idem,

Jerzy Węgierski⁴ i wielu innych⁵. Lokalne struktury konspiracyjne (mowa o szczeblu obwodu i mniejszym) także doczekały się opracowań, choć trudno mówić o równomierności w skali ogólnokrajowej. Warto także dodać, że wiele z publikacji podejmujących zagadnienia lokalnych konspiracji, ma charakter pryncypialny lub wspomnieniowy, więc nie można ich uznać za opracowania naukowe. Z pewnością całkiem niezłe prezentuje się liczba opracowań dotyczących Podkarpacia⁶, co nie oznacza, że pogłębianie badań w tym aspekcie

Biuro Informacji i Propagandy (BIP) Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej (ZWZ-AK): (zarys problematyki), PAX, Kraków 1986.

- ⁴ Jerzy Węgierski, *W lwowskiej Armii Krajowej*, PAX, Warszawa 1989; idem, *Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Editions Spotkania, Warszawa 1991; idem, *Oddziały leśne 19. Pułku Piechoty*, Platan, Kraków 1993; idem, *Armia Krajowa w Zagłębiu Naftowym i na Samborszczyźnie*, Platan, Kraków 1993; idem, *Armia Krajowa na zachód od Lwowa*, Platan, Kraków 1993; idem, *Armia Krajowa na południowych i wschodnich przedpolach Lwowa*, Platan, Kraków 1994; idem, *Lwowska konspiracja narodowa i katolicka 1939–1947*, Platan, Kraków 1994; idem, *Armia Krajowa w okręgach Stanisławów i Tarnopol*, Platan, Kraków 1996; idem, *Lwowskie oddziały leśne „Warta” na Rzeszowszczyźnie 1944–1945*, Platan, Kraków 1999; idem, *Obsada osobowa dowództw Lwowskiego Obszaru SZP-ZWZ-AK-NIE w latach 1939–1945*, Platan, Kraków 2000.
- ⁵ Np. Jerzy Pelc-Piastowski, *W poszukiwaniu zwycięstwa*, Agencja Wydawnicza-Reklamowo „Arte”, Biała Podlaska 2006; Stanisław Piwowarski, *Okręg Krakowski Służby Zwycięstwu Polski – Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej. Wybrane zagadnienia organizacyjne, personalne i bojowe*, Muzeum Historyczne m. Krakowa, Kraków 1994; Stanisław Salmonowicz, *Polskie Państwo Podziemne. Z dziejów walki cywilnej 1939–1945*, WSiP, Warszawa 1994; Tomasz Strzembosz, *Rzeczpospolita podziemna. Społeczeństwo polskie a państwo podziemne 1939–1945*, Wydawnictwo Krupski i S-ka, Warszawa 2000; Halszka Szołdrska, *Lotnictwo Podziemne, czyli dzieje Wydziału Lotniczego KG AK*, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Warszawa 1986; Maria S. Wittekówna, *Wojskowa Służba Kobiet w SZP-ZWZ-AK*, Pruszków 1999.
- ⁶ Np. Wiesław Hap, *Kedyw Podokręgu Armii Krajowej Rzeszów*, Jasielski Dom Kultury, Jasło 1996; Krzysztof Kaczmarski, *Podziemie narodowe na Rzeszowszczyźnie 1939–1944*, IPN, Rzeszów 2003; Joseph Modrzejewski, *Akowcy na Podkarpaciu*, Muzeum Regionalne w Brzozowie, Brzozów 1990; Franciszek Sagan, *Podokręg Armii Krajowej Rzeszów*, Resprint, Rzeszów 2009; Józef Niedziela, Franciszek Sagan, *ZWZ-AK Inspektorat Rejonowy Rzeszów*, RS „Druk”, Rzeszów 2005; Grzegorz Ostasz, *Podziemna armia. Podokręg AK Rzeszów*, Libra, Rzeszów 2010; Piotr Szopa, *W imieniu Rzeczypospolitej. Wymiar sprawiedliwości Polskiego Państwa Podziemnego na terenie Podokręgu AK Rzeszów*, IPN, Rzeszów 2014; Zbigniew K. Wójcik, *Rzeszów w latach drugiej wojny światowej. Okupacja i konspiracja 1939–1944–1945*, Instytut Europejskich Studiów Społecznych w Rzeszowie, Rzeszów–Kraków 1998.

nie było potrzebne. W tym względzie z satysfakcją przywitać należy publikację autorstwa dr. Andrzeja Borcza pt. *Obwód Łańcut SZP-ZWZ-AK w latach 1939–1945*, wydaną nakładem Instytutu Pamięci Narodowej w 2020 roku, która porusza dzieje konspiracji w obwodzie Łańcut⁷.

Recenzowana publikacja stanowi próbę przybliżenia działania łańcuckiego obwodu Armii Krajowej w latach okupacji (wcześniej Służby Zwycięstwu Polski, a potem Związku Walki Zbrojnej). Region ten nie doczekał się jak dotąd tak wielopłaszczyznowego opracowania dziejów konspiracji, dlatego książka może zostać uznana za pionierską⁸. Celem publikacji, jak zaznaczył we wstępie Autor, było „uzyskanie możliwie kompleksowej i wszechstronnej informacji na temat rozwoju organizacyjnego konspiracji wojskowej – Służby Zwycięstwu Polski, Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej – na terenie przedwojennego powiatu łańcuckiego”. Ponadto Andrzej Borcz jako cele wymienia jeszcze ustalenie wpływu aparatu okupacyjnego na funkcjonowanie konspiracji, rekonstrukcję procesu kształtowania się struktur organizacyjnych zbrojnego podziemia wojskowego, jak również ukazanie przykładów realnych działań wraz z omówieniem ich rzeczywistej efektywności.

Książka składa się z wstępu, dziesięciu rozdziałów, zakończenia, aneksów, wykazu kryptonimów oraz użytych skrótów, jak również bibliografii i indeksu osobowego. Jak już wspomniano, we wstępie do książki Autor jasno precyzuje cele badawcze, wskazuje na podstawę źródłową wykorzystaną w procesie jej powstawania, jak również przeprowadza przegląd aktualnego stanu badań nad zagadnieniem konspiracji w ujęciu regionalnym (w tym na Podkarpaciu). Publikacja liczy 464 strony (plus wkładka ilustracyjna 64 strony), przy czym tekst zasadniczy zajmuje 288 stron.

Na rozdział I składa się charakterystyka terytorium, środowiska naturalnego, uwarunkowań społeczno-politycznych, gospodarczych oraz struktura narodowościowa miast i wsi w powiecie. Szczególnie

⁷ Andrzej Borcz, *Obwód Łańcut SZP-ZWZ-AK w latach 1939–1945*, IPN, Kraków–Warszawa 2020.

⁸ Należy jednak dodać, że o konspiracji łańcuckiej pisano już w formie artykułów i przyczynków, np. A. Borcz, *Obwód SZP-ZWZ-AK Łańcut 1939–1945 w relacjach żołnierzy podziemia – organizacja, działania dywersyjne i sabotażowe*, „Rocznik Przemyski. Historia Wojskowości” 2015, t. 51, z. 1 (13); Marian Pliś, *Początki ruchu oporu w Łańcuckiem*, „Profile” 1983, nr 4; S. Staszic, *Z dziejów ruchu oporu w Łańcuckiem*, „Wieści” 1968, nr 11.

istotną rolę, w kontekście głównego tematu publikacji, o czym szerzej napisano w rozdziale III, miał fakt zamieszkiwania omawianego obszaru przez mniejszość ukraińską. Przybliżono także znaczenie gospodarcze miasta i powiatu w kontekście jego położenia na terenie Centralnego Okręgu Przemysłowego.

Kolejny rozdział przybliży szczegóły związane z okresem wybuchu wojny i agresji najpierw niemieckiej, a potem sowieckiej na Polskę. Opisano w nim wkroczenie wojsk niemieckich do miasta oraz budowę aparatu administracyjnego władz okupacyjnych. W części tej Autor przybliży także potencjał niemieckich wojsk, stacjonujących w mieście i okolicach.

Rozdział III stanowi swoistą kontynuację analizy stosunków narodowościowych w regionie. Autor w tej części książki starał się ukazać przełożenie nie zawsze pozytywnych relacji polsko-ukraińskich z okresu międzywojennego, na działalność konspiracyjną Polaków i ogólnie ich życie codzienne w regionie. Opisano tu także dzieje zasiedlania okolicznych wsi rodzinami ukraińskimi, co wzmagало wrogość pomiędzy miejscowymi Polakami a Ukraińcami.

W rozdziale IV i V dr Borc przybliży kulisy początków działalności konspiracyjnej oraz jej dalszy rozwój wraz ze strukturami organizacyjnymi i kolejnymi członkami. Analizie poddaje struktury wojskowe oraz cywilne podziemia, reprezentującego legalne władze przebywające na uchodźctwie. Obok tego prezentuje także inne organizacje i ugrupowania konspiracyjne w regionie. Wartością dodaną tych rozdziałów jest fakt odtworzenia obsad personalnych organizacji konspiracyjnych.

Rozdział VI stanowi wnikliwą analizę struktur wewnętrznych konspiracji wojskowej. Autor omawia tu między innymi takie komponenty, jak kwatermistrzostwo i zaopatrzenie, łączność, uzbrojenie i wyposażenie, służby medyczną i duszpasterską, komórki wywiadowcze i kontrwywiadowcze, sądownictwo, działalność propagandową i szkoleniową, a także działania Wojskowej Służby Kobiet.

W rozdziale VII przybliżono z kolei prowadzone w okresie okupacji działania dywersyjne i sabotażowe. Warto nadmienić, że poza przedstawieniem ogólnym zakresu operacji, Autor ukazał także kulisy 12 większych akcji dywersyjnych (wraz z ich kryptonimami). Przeanalizował w tej części także działania z zakresu małego sabotażu oraz zaprezentował przykłady akcji mających wyrzucić ujemny wpływ psychologiczny na przedstawicieli aparatu władz okupacyj-

nych oraz osób z nimi współpracujących (np. stosowanie kar chłosty etc.). Opisał także przykłady pozyskiwania uzbrojenia w toku prowadzonych działań.

Kolejny rozdział to analiza przygotowań do Akcji „Burza” wraz z opisem jej realizacji. Autor nie omawia jej jednak w oderwaniu od kontekstu ówczesnych działań bojowych na froncie wschodnim, wplatając je w ciąg wydarzeń realizowanych przez wojska 1. Frontu Ukraińskiego w ramach operacji lwowsko-sandomierskiej, tj. poczynając od sfinansowania przez żołnierzy Armii Czerwonej Bugu i zajęcia Lwowa, aż po przejście frontu przez rejon Łańcuta. Warto odnotowania ciekawostką, zaprezentowaną dość szczegółowo w książce, jest analiza planów odsieczy dla Lwowa na wypadek, gdyby władze sowieckie pod wpływem aliantów zdecydowały się na oddanie miasta Polsce, natomiast zając próbowaliby je wobec powyższego Ukraińcy.

W rozdziale IX przybliżony został ogół strat, wynikających nie tylko z samego faktu okupacji, ale przede wszystkim z działalności konspiracyjnej. Autor ukazuje tu nie tylko straty osobowe, ale także skutki akcji pacyfikacyjnych i innych działań odwetowych, prowadzonych przez władze niemieckie wobec miejscowych Polaków.

W ostatnim rozdziale dr Borcz omawia dalsze losy „konspiracji łańcuckiej”. Wobec wkroczenia na ziemie polskie Rosjan oraz instalowania własnego lub też działającego z ich rozkazów „polskiego aparatu władzy” (ucisku), wielu żołnierzy postanowiło się nie tylko nie ujawniać, ale wręcz kontynuować walkę z nowym okupantem.

Pracę zamyka zakończenie, w którym Autor dokonuje podsumowania omawianego zagadnienia. Ważnym uzupełnieniem publikacji są aneksy, w których zobrazowano obsadę personalną dowództwa obwodu, przedstawiono wykazy żołnierzy zaangażowanych w działalność konspiracyjną, czy też – w części przypadków – odtworzono biogramy niektórych z nich. Zaprezentowano tu także straty osobowe oraz fragmenty wybranych, ciekawszych wspomnień, relacji i wierszy autorstwa członków konspiracji.

Ostatnim elementem publikacji jest wkładka ilustracyjna. Na 64 stronach (papier kredowy, fotografie i mapy – o ile to możliwe – kolorowe) Autor zaprezentował unikatowy zbiór fotografii, map i szkiców. Część zdjęć przedstawia żołnierzy miejscowej konspiracji, inne przybliżają okupacyjną rzeczywistość, wiele natomiast jest efektem wykonywanych przez żołnierzy, w ramach działań kon-

spiracyjnych, prac. Umożliwiają one czytelnikowi przeniesienie się w czasie, stanowiąc też ważne uzupełnienie treści książki.

Wykorzystana przez Autora baza źródłowa jest imponująca. Sięgnął on właściwie po wszystkie istotne publikacje, poruszające kwestie ważne dla omawianego tematu, tak w ujęciu ogólnym, jak i węższym. Na podkreślenie zasługuje jednak fakt, że dr Borcz wykorzystał w swej pracy materiały zgromadzone aż w dziewięciu archiwach oraz pięciu bibliotekach przechowujących niekiedy znaczące zasoby archiwalne. Co więcej, wykorzystał także aż 65 zebranych przez siebie relacji, listów, wywiadów, oświadczeń, wspomnień i życiorysów żołnierzy podziemia, działających na terenie obwodu Łańcut, jak również 20 pozostających w jego zbiorach prywatnych większej objętości maszynopisów, będących najczęściej spisanyymi przed laty relacjami i wspomnieniami.

Pod względem ogólnym praca stanowi spójną całość, bowiem udało się kompleksowo przybliżyć działalność konspiracyjną SZP-ZWZ-AK na terenie obwodu Łańcut. Konstrukcja pracy, w kontekście podziału tekstu na fragmenty tematyczne, budzi już jednak pewne wątpliwości, skłania też do zamieszczenia kilku uwag. O ile w pierwszych pięciu rozdziałach oraz rozdziałach VIII, IX i X brak jest podziału na podrozdziały, o tyle w rozdziale VI i VII występuje ich aż po 13. Rozwiązań tak skrajnie odmiennych nie stosuje się, bowiem wprowadzenie w ramach rozdziałów podrozdziałów, grupujących pewne zagadnienia, ułatwiła zawsze poruszanie się po publikacji i odnajdowanie węższych wątków. Analiza objętości poszczególnych rozdziałów pozwala jednak stwierdzić, skąd takie różnice się biorą – nie zachowano bowiem w nich odpowiednich proporcji i tak rozdział V ma nieco ponad 6 stron, z kolei rozdział VII ma ich już 87.

Należy zatem stwierdzić, że Autor nie do końca trafnie dokonał podziału treści na pomniejszych wątki, tudzież nadmiernie je rozbił w przypadku dwóch największych rozdziałów. Analiza treści choćby rozdziału I i III wskazuje, że można było je połączyć, bowiem tematycznie się uzupełniają. Podobnie rzecz ma się z rozdziałami II i IV oraz VIII i IX, które także mogłyby funkcjonować jako rozdziały zblokowane. W przypadku rozdziału VI można było poszczególne wątki tematycznie pogrupować i ograniczyć w ten sposób liczbę podrozdziałów, podobnie zresztą w rozdziale VII, w którym właściwie wystarczyłyby trzy podrozdziały.

Element, którego nieco brakuje w publikacji to indeks miejscowości. Wprawdzie w dużej części publikacja dotyczy Łańcuta, tym niemniej w treści wielokrotnie wymieniane są różne inne miejscowości zarówno leżące poza obwodem Łańcut, jak i w jego obrębie. Indeks ten ułatwiłby poszukiwania informacji dotyczących konkretnych miejsc.

Uwagi i spostrzeżenia piszącego te słowa, dotyczące struktury publikacji, mają charakter drugorzędny, niedociągnięcia te nie wpływają bowiem w żadnej mierze na wartość poznawczą monografii, a tym bardziej na jej ocenę końcową, która jest pozytywna. Liczba kwerend archiwalnych i bibliotecznych czy zgromadzone relacje oraz materiały niepublikowane wskazują, jak tytaniczną pracę wykonał Autor, wypełniając istotną lukę badawczą. O znajomości struktur centralnych i dowódczych zawsze wiemy więcej, komórki lokalne zdecydowanie częściej pozostają nieznanne. Recenzowana publikacja z pewnością odśladania nieznanne dotąd karty najnowszej historii Polski.

Publikacja autorstwa dr. Borcza napisana jest językiem lekkim i przystępnym, a to powoduje, że kolejne jej fragmenty wciągają czytelnika niczym książka akcji. Co ważne, dzięki często wprowadzanym przez Autora cytatom ze wspomnień bohaterów tamtych wydarzeń, czytelnik może się przenieść wprost do tych trudnych czasów, co pozwala lepiej zrozumieć okupacyjną rzeczywistość i wielość oraz złożoność dylematów, z jakimi musieli się wówczas zmagać ludzie. To publikacja dobra i na pewno ważna – z pewnością warta polecenia i przeczytania.

Adam Adrian Ostanek

Andrzej Borcz, *Obwód Łańcut SZP-ZWZ-AK w latach 1939–1945*, IPN, Kraków–Warszawa 2020, ss. 528.